

A *homo aestheticus* néven ismeretes ars poetica és az újságírás, látszatra összeférhetetlen fogalmak. Az újságíró egyszersmind közíró is, társadalmi és politikai szándékok képviselője tehát. Kosztolányi pályája kezdetétől lenézte az ilyen munkát. Lenézte és kezdetétől művelte, és sohase kényszeredetten, mindig kivételes színvonalon. A levél, amelyben annakidején Babitscsal közölte, hogy a *Budapesti Napló* munkatársa lett, alig bírja leplezni az új szerep boldog izgalmát, de azért így fanyalog: „Lényegében utálok és csak azért merek mélyebben belébocsátkozni, mert elég erőt érzek magamban, hogy csábításainak őserőmmel ellenálljak. És ellen is fogok majd állani.” (*Babits, Juhász és Kosztolányi levelezése* 1959. 132.) Tudjuk, hogy nem állt ellen, s azt is, hogy pályája első felében mennyi hasznát és mennyi kárát vallotta ennek. Hiába áltatta magát azzal, hogy nem ért a „magas” politikához, hogy ő a „csip-csup” dolgok, a hétköznapok semleges eseményeinek számadója, (a *Tinta* c. kötete előszavában) a háború és a forradalmak nem hagyták érintetlenül az élet csendes zugait sem. S Kosztolányinak ezekről szólva is — akartva-akaratlanul — politizálnia kellett. Pályatársai példája láttán s az események sodrása közepette aztán gátlásai is feloldódtak. S mikor az ellenforradalom viszonyai között e sodródás csapkodásra vált, s közszereplése szégyen és keserűség forrásává fajul, lappangó ellenszenve újra feltör, apolitikussága gögös rendszerré merevedik. „Én sohasem azonosítom a napilapok szegény munkásait a lapok irányával, hanem alkalmazottaknak tekintem őket, akiket aszerint becslök, hogy jól irnak-e vagy sem, hogy teljesítik-e kötelességüket vagy sem. Amióta néhány éve elérkeztem odáig, hogy független vagyok politikai tekintetben, én soha egyetlen sor politikát nem írok, csak szépirodalmat és bírálatot...” (*Írók, festők, tudósok*. 1958. II. 389.) Hogy elfogadható-e ez a felfogás vagy sem, s hogy Kosztolányi mennyiben volt politikus az *Új Nemzedék* után, jelen összefüggésében mellőzhető kérdés. Itt az a fontos, hogy 1921-től az újságíró-Kosztolányi valóban szívósabban és következetesebben tartózkodott a politizálástól. Pedig a *Pesti Hírlap*, amelyhez az *Új Nemzedék* elhagyása után szegődött, s amelynek haláláig állandó munkatársa volt, szintén napilap volt, s méghozzá a legélelmesebb, legnépszerűbb napilapok egyike, amely arra is adott, hogy a közvélemény politikai hangolásában része legyen. S Kosztolányi remekül feltalálta magát ebben a lapban is. Írásait nem lankadó termékenységgel ontotta, s minden esztétafimnyáság nélkül fényesen felelt meg az újságírás műfaji követelményeinek is. Másként nem is igen biztosítottak volna számára annyi teret és az átlagnál jóval magasabb fizetést.

Újságíró és homo aestheticus! A Horthy-éra másfél évtizedén át, s a lap kiadói, a közvélemény és az utókor egymást felülmúló elismeréssel kénytelen adózni ez előtt az újságírói termés

* A *Bölcsőtől a koporsóig* c. gyűjtemény 1959-es kiadása óta Kosztolányi az újságírás mestereként él a köztudatban. A Réz Pál által szerkesztett új kötetek: az *Álom és ólom*, a *Füst*, a *Hattyú*, az *Én, te, ő* megerősítették ezt a státuszt. Hogy az újságírás és a művészet társulása természetes, Kosztolányira hivatkozva szokás hangsúlyozni. Pedig az ilyen társulás, tudjuk, nem zavartalan s nem is gyakori. Ezért is érdemes hát megnézni, mitől mester a mester, s éppen ezért ezuttal a PESTI HÍRLAP, tehát a műfajteremtő Kosztolányi természetét elemezzük.

előtt! Olyan paradoxon ez, amelynek vizsgálata önkéntelenül és szükségképpen utasít benntin-
ket Kosztolányi sajátos műfajaihoz. Hiszen az *Alakok*, a *Zsivalygo természet* s a *Bölcsőtől a kopor-
sóig* címen kiadott írások voltaképpen ez a paradox helyzet; a jelenlét kézsége és az apoliti-
kusság közötti ellentmondás kényszerei hívták életre. S voltaképpen a *nyelvtisztító* működés is
ennek fejleménye. Ennek révén tehetett eleget a nemzet létérdekei ügyében mind türelmetle-
nebbül és kényszerítőbben hangzó korparancsoknak, s maradhatott szabad az ilyen szolgálat
pőrében politikai kötelmeitől.

Nagy hiba volna, ha részvételnék és kitérésnek ezt a zseniális ravaszságát eltervelt, kiszámi-
tott ügyeskedésként értelmeznénk. Egyszerűen arról van szó, hogy a *Pesti Hírlap* Kosztolányija
már megengedhette magának, hogy saját hajlamai szerint tegyen eleget lapja igényeinek.
De hogy ez az együttműködés ennyire zavartalanul folyhatott tizenöt éven át, ahhoz mégiscsak
az érdekek bizonyos mérvű egyezése kívántatott. Nehéz ezt elképzelnünk, ha tudjuk, hogy a
*Pesti Hírlap*ot máig a szatócok lapjaként szokás számon tartani. (Lengyel Géza: *Magyar újság-
mágnások* Bp. 1963.) S ami igaz, igaz: a *Pesti Hírlap* elsősorban a kispolgári olvasórétegek:
a szellemileg nem túl igényes tisztviselők, kereskedők és kisiparosok hangulatára figyelt, s be-
folyást is elsősorban rájuk gyakorolt. Liberális hagyományaihoz híven, hajlott az ellenzéki-
sre, volt érzeke a szociális bajok iránt is, de óvakodott az intézményes megoldás hatékony eszméitől
és híveitől. Horthy iránt végig lojalitást tanúsított, de függetlenségének látzatait is meg tudta
őrizni. Népszerűségének legfőbb biztosítója mégis az a mód, ahogy a Trianon utáni uralkodó
szerepre jutó új-nacionalizmus, s ezen belül a revízió ügyeit szolgálta. Meggyőződéssel,
buzgón, de a fajvédelem kirekesztő szempontjai nélkül. Liberális hagyományaihoz itt is tartani
tudta magát. Nem felejtette el, hogy a tisztaeszlári pörben a védelem egyik legerősebb orgánuma
volt, Eötvös Károlynak állandó bázisa. Munkatársainak többsége még a Horthy korszakban is
zsidó származású újságíró, 1936-tól a felelős szerkesztő, Benda Jenő is az. S ameddig csak lehet-
tett, ő is, munkatársa is helyükön maradhattak. (Lengyel Géza: i.m. 60.)

S mindezek mellett értett ahhoz, hogy a közvélemény figyelmét hogyan kell felkelteni és
fogva tartani. Főleg a lap jó kiállítású képes melléklete, a *Pesti Hírlap Vasárnapja*. A nemzeti
nyomorúság lázító szenzációitól megkímélte ugyan olvasóit, általában a „szolid”, családias lap
benyomását keltette, de ehelyett bőven kínált érdekességeket. Képes beszámolókat a modern
amerikai börtönökről; a pénzverésről; a nevezetes, régi pesti kutakról; a kukoricafosztásról és
az angliai hagyományörzés fórumairól; az egyetemekről; Przemysl első felszabadításáról és a
speyeri bormúzeumról; a norvég tájról s a kínai temetésekről s a kínai költészetéről; az afrikai
nőről és a toledói pengéről; a berlini állatkert gyermekállatairól s Tolsztojról, ahogy éppen szánt;
a tengerészkipézésről és Gvadányi Józsefről, Mikes Kelemenről; Juda győzelmes oroszánjáról
s arról, hogy miként születik a vers és a regény. Stb.— S ez a kajánul csoportosított tárgy-
jegyzék se teheti kétségesé, hogy ezek a közlemények valóban érdekesek. Információs anyaguk
megbízható, előadásuk eleven, színes, közülük sok ma is mintája lehetne a magvas és érdekkeltő
ismeretterjesztésnek. Nem csoda: soknak Kosztolányi a szerzője...

Termékeny és zavartalan közreműködésében része lehet annak is, hogy Légrádyék, a lap
tulajdonosai évtizedek során nemcsak az üzlet, de az írókezelés tudományát is jól kitanulták.
Szigorúságukról ugyan riasztó példákat tud a krónikás (Lengyel Géza: i.m.), de az tény, hogy
Jókai, Gárdonyi, Móricz Zsigmond, Ambrus Zoltán, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Gellért
Oszkár rövidebb-hosszabb közreműködése mellett Mikszáth Kálmán nekik dolgozott a legtartó-
sabbban. Pedig akkor még az ügyeket vezető Légrádyak közvetlenül irányítottak. Mikor Kosztolányi
a laphoz került, a mágnásdinasztia soron következő képviselője, Ottó, már felelős szer-
kesztő révén kormányoz, maga nem avatkozik a munka menetébe. A munkatársak világnézeti
és színvonalskalája Rákosi Jenőtől Illyés Gyuláig, Harsányi Zsolttól Weöres Sándorig terjed,
jeléül annak, hogy a határok, amelyek között Kosztolányi mozoghatott, nem voltak szűkek.

Illyés vagy Weöres azonban csak egy-egy verssel tűnnek fel, Kosztolányinak viszont állandó
otthona a lap, melynek karakterét Harsányi Zsolt sokkal inkább fémjelozte, mint az alkalmi

szereplők. S hogy Kosztolányi mégis otthon érezhette magát, ennek a lap és a Légrádyak felő szavatolt feltételek mellett mélyebb okai is vannak. Ezek legfontosabbika, hogy a lap leghangosabban képviselt ügyét, a terület-reviziót Kosztolányi sem érezte magától idegennek. Kérdésben ezen a téren nem volt ugyan hiány: az öblös és dagályos szónokoktól a véres-szajú usztókig, s akadtak szép számmal lelkiismeretes, nemes, tartalmas érvelők is, — de olyan szerzővel, aki a hétköznapi élet semleges dolgaiban szinte önkéntelenül érte tetten a trianoni rendezés szomorú konzekvenciáit, mint apró jegyzeteiben Kosztolányi, s olyan riportterrel, aki a revízió szószólójává szegődött Lord Rothermere-t, a *Daily Mail* nagyhatalmú tulajdonosát egyszerre tudja emberi és magyarbarát mivoltában, tárgyilagosan és meghatottan bemutatni (*Elsüllyedt Európa*. 193—205.) a szépirói érdeklődés kitüntető és hitelesítő jegyeivel, — ilyen munkatárssal kevés lap dicsekedhetett. Nemcsak Kosztolányi a *Pesti Hirlappal*, de a lap is nagyon jól járt Kosztolányival. Még politikai tartózkodásával és szkeptikus filozófiájával is. Ennek köszönhető, hogy Mussoliniról, XI. Pius pápáról, Vilmos császárról olyan interjúkat, riportokat prezentálhatott, amelyeket a lap antifasiszta érzelmű, kálvinista és zsidó olvasói is berzenkedés nélkül olvashattak, (*Elsüllyedt Európa*. 63.; 67.; 72.; 218, 236.) — s Gorkijról is olyat, amelyben a kispolgárnak is kedve telhetett. (*Lángelmék*. 305—315.) S nemcsak a kispolgárnak. „Ha reggel kinyitom az újságot — írja Németh László —, először mindig az ő rovatát keresem fel: előbb a fölöslegesnek hódolok s ha a költőtől lelki fürdőt vettem, jöhetnek Hitler és matrózlázadás, náthaláz és politika. — Nem olyan könnyű a művészt eltiporni, hirdetik ezek a tökéletes semmiségek. Itt a mi példánk! Az író, ha kenyeret akar, az újság szörnyetegével kerül szembe. Az újságnak nincs szüksége arra, amit a költő csinálni szeretne; ő maga szabja elé feltételeit; kimér egy húsz centi hosszú, öt centi széles helyet s ráförmed: tessék kitölteni. S az írók egy része izzad, izetlenkedik, elzúllik ebben a kedvtelenül csinált rovatocskában; a másik tiltakozik, koplal és lemond az olvasórol. Kosztolányi azonban vérbeli művész s azt gondolja, hogy ha az ördögnek elég volt egy fa, a költőnek is elég lesz egy újságzug. Hozzáigazodik e keret-höz, műfajt teremt a szükségből, megneemesíti a megalázót, üzleti tilalmak, barbár korlátok lefricskázása közben teremt meg legtökéletesebb műveit. Nem sérti meg az ostobaság kátéját, de fölébe kerül elméje fényével. Úgy áll bosszút a butaságon és durvaságon, ahogy legméltóbb: remekléssel és mosollyal. Folyton meghajol s ő az, aki sohasem hajol meg.” (*A minőség forradalma*. 3. köt. 102.)

Németh László elsősorban az *Alakokból* ismert interjúra gondol, mikor újságírás és költő kényszerházasságát a költőre nézve ilyen nyereségesnek véli, s bizonyára Kosztolányi is ezek fedezetére számított, amikor a felelős író ellehetetlenülését panaszoló pályatársainak a kényszer nyereségre-váltásának példáit idézi. (*Ábécé*. 68—71.) S joggal. Újságírói természetének egésze azonban nem tekinthető makulátlan győzelmek sorozatának. Nagy alkalmasságának bizonyára is volt: a politikai és filozófiai tudás némely elemének szükségképpen vesztetelnie kellett, amíg áhítattal csinálta végig s írta meg a pápai audienciát, az áldást, amelyben részesült, vagy amíg gyanútlan érdeklődéssel számolt be a rendkívüli jelenségről, amelynek Mussolini 1924-ben lát-szott. Akaratlanul is félrevezeti olvasóját, amikor a Duce robusztus voluntarizmusát a vezérke-dés újveretű, plebejus stílusaként állítja be; manipulál, amikor a pápa alakját a tudomány fény-körébe vonja, egyszerűen, amikor a jelenség lényege és igazi funkciója helyett imponáló vagy érdekes rekvizitumaira koncentrálna. S akkor is, amikor nyomorult országunk ügyeiben a pápa jóindulatának olyan nagy jelentőséget tulajdonít. „Őn magyar? — kérdezi — Magyarországból jött?” Így a pápa. S Kosztolányi: „Igenis — felelem. — A szenvedő és megcsonkított országból jöttem ide, Szent Atyám, hogy elvigyem a magyaroknak vigasztaló szavait.” És elhozta, sőt búcsúzóul még kezét is csókolt. Esti Kornél ikertestvére a pápának. Nehéz elnyomni a gondola-tot: mit szóltak ehhez a Hadik kávéházban Karinthy és a költő többi barátai?

Mégis hiba lenne frivol játéknak vélni ezt az audienciát s a róla szóló majdnem áhítatos be-számolót. Az az író, aki a szeméttelpepet is mitológiai világitásban tudta látni, s izgatott figye-lemmel tanulmányozni, Mussoliniban és Vilmos császárban is elsősorban a jelenségre figyelt.

A fűrkésző kíváncsiságot elrejtette ugyan a köteles tisztelet formuláiba, az iróniát mukkanni sem engedte — ezzel adózott a *Pesti Hírlap* szellemének — de a tisztelet és áhítat épp olyan rekvizitum ezekben az írásokban, mint az audiencia maga: a kissé lenézett kortárs-emberiség rítusai, amit komoly tisztelettel csinál végig a „csillagközi” létezés polgára, mint a Renanon, Anatole France-on és Lévy-Bruhl-ön iskolázott kolónus a benszülöttek szertartásait. Tudván, hogy csak rítus, amiben részes, de azt is, hogy az ilyen évezredes rítusokban mindig valami nagy emberi szükséglet keres megelegülést. (*Próza*. 18.)

Főleg a tárgyilagos leírásokban, a helyzetet, az alak kiváltotta benyomásokat rögzítő rajzos elemekben érzékelhető ez a természet-fűrkésző érdeklődés. Persze szemérmesebben a pápa a szemérmetlenebbül Vilmos császár rajzában. Utóbbi esetben olyannyira, hogy a tisztelgés mozzanatai s az informatív részletek között már-már a korrektségbe rejtett hecc stichjét érezheti az olvasó. S az is igen jellemző, hogy Mussolini politikai szerepéről a Türr Stefánia beszámolója révén, semleges közvetítőként ad számot, s ő maga az orosz-lán-bolond Mussoliniról közöl képeket, amelyek szomszédságában a fiatal fasizmus lázas harsogása, s a Duce jelentőségét hangsúlyozó részletek is gyanús jelentést kapnak. A D'Annunzióknak szentelt írásban (*Elsüllyedt Európa*. 79—84.) pedig egészen nyíltan ölt formát a züllés érzékeltetésének szándéka. Nyíltan, de elkeverve ezúttal is a tisztelgés mozzanataival, s ezeknek a gyanús-sugalmú útinaplóknak és interjúknak éppen ez a bajuk: nem teljes bennük sem a tisztelet, sem a szellemi éberség. S a játék sem, amely a veséző szellem s a tisztelgő riporter szerepének ellentétéből adódhatna. Az újságíró itt lehetőségei alá kényszerült, színleléseit hitelesen ható megoldásokkal leplezte, őszinte mondandóit már-már meggyőző színlelésekkel. Így aztán a kor talmi nagyságai s egy igazi nagyság találkozásának szenzációit a talmi nagyságok s a *Pesti Hírlap* találkozásának eseményévé degradálta.

Így oldotta meg kényesebb feladatait, de a *Pesti Hírlap* nem igen kényszerítette gyakran ilyenek vállalására. Írhatott kedve szerint, amiről akart, s mégis megfelelt a lap igényeinek, nemcsak tehetsége, de egész szemlélete okán is. S azokban a jegyzetekben, naplókban, rajzokban, hangulatképekben, gondolat-sziporkákban és elmélkedésekben, amelyeket az 1927-ben *Tintaleves papírgaluskával* címen közzétett szűkös válogatás után majdnem hiánytalanul az *Ember és a világ*, *Elsüllyedt Európa*, *Ákom-bákom*, *Felebarátaim s Napjaim múlása* c. posztumusz kötetekből ismerhet az olvasó, lépten-nyomon szóhoz is jutnak mindazok a gondolatok és érvek, amelyekkel a személyiség öntanúsításának művészi dokumentumaiban emberi teljességünkben, az esztéta teóriáiban dogmává merevült formában találkozhattunk. Ezek az írások egy-egy fontosabb Kosztolányi-gondolat vagy mű elemzésénél előzményként, változat- vagy adalékképpen is mindig fontos tanulságokat kínálnak. Legtöbbet éppen az *Édes Anna*, a *Hajnali részegség* és a *Szeptemberi áhítat* elemzéséhez. Velük összevetve jobban mérhetjük a teljes művek többletét, s ez emeli értéküket. Létüket azonban nem ennek az adalékfunkciónak köszönhetik. Igen sokszor az elsődendő megnyilatkozás alkalmai voltak, a valósággal való szembesülés nyomán támadt mondandó bennük gyorsan alakot öltethett, s többségük így is született: *egy szemlélet, egy személyiség a maga mértéke szerint széljegyzetelte általuk a világot*. Nem a lap megrendelése, hanem a szembesülés alkalmi szerint. S mert filozófiája, ízlése jól összefért a lap vonalával, így forrásává lett újságírói munkájának. Kellemtelenséget még a politikusok iránti utálatá sem okozhatott, mert ha megnevezi az illetőt, akkor leplezi ellenszenvét, különben pedig az általánosság veszélytelen szférájában elmélkedik. Arról például, hogy a nyomor épp olyan végzetes nyavalya, mint a tüdővész, hogy a háborúkat előidéző vadság milyen mélyen ül az emberi lélekben; hogy a rendszerváltozások után más színben, de a „gyűlöletnek, a korlátoaltságnak, a butaságnak mindig ugyanazzal a tömkelegével” találkozhat az ember, s hogy épp ezért dőre vakbuzgóság, sőt szélhámosság a világjobbítás minden radikális programja. (*Próza*. 61—65.; 182—83.; 102.)

Képmutatás lenne el nem ismernünk e régi teóriák részgazságait, érvelt mellettük eleget századunk történelme is, — de a maga helyén és idejében nem volt ennyire általános a jelentőségük: azok pozícióját gyengítették, akik az emberi természet humanizálódásának jobb feltéte-

leiert küzdöttek, s érveket a veszteglés híveinek kínáltak, (A *Bölcsőtől a koporsóig* 1959-es kiadásának előszavában Szabó György, az iméntieknél ártatlanabb mozzanatokból is a Horthy-korszak apológiáját véli kiolvashatni.) s ezért felelhetek meg oly jól a „fontolva haladó” *Pesti Hírlap* radikalizmus-izonyának is. Akár az a hitelrontás, amely a bajok egyéni és közösségi orvoslásának ellentétét rossz hiszeműen polarizálva — aki Péteren vagy Pálon nem akar segíteni, — úgymond — az emberiségért rajong — gúnyolja ki az utóbbit (Uo. 58., 238—39.) A meggyőződés őszintesége révén az ilyen kesernyés gúnyolódással a jóhiszemű, de korlátolt lelkiismeret, a koldusnak mindig adakozó még saját önértetét is legezhetette. Az író pedig akárhová nézett, játszva talált példát, amelynek ürügyén filozófiáját üzemeltethette. S annak tudata, hogy a jobbakra nézve kötelező normákkal felel, még szította is találékonysága fényeit. Ha egy óvatos sofőr jobban kimeríti, mint a vakmerő, ebből is a jóság viszonylagosságára következett. (Uo. 127.) Ha a gyerekek az egyik nap épített homokvárat másnap lerombolják, döbbenet eszmél az emberi természet lényegére. (Uo. 266.) S az ártatlan példát részletező leírás objektivitásában titokban már az első sorokat is az a remény élteti, hogy az utolsók majd ostromra tűzik a szándékolt jelentést.

Volt úgy, hogy készült, hogy fürkészte, gyűjtötte az anyagot, — sokszor azonban enélkül is elboldogult, mert a sebtiben eléje pattanó élet-szilánk is elég volt, hogy kultúrája és bölcsessége rögzíteni érdemes jelentést fedezzen fel benne. Ugyannyira, hogy olykor szüksége sincs konkrét külső indításokra. Idézett cikkeit (*Próza*. 61—65.; 182—83.; 101.), melyekben a társadalom megjobbításának képviselőit gúnyolja, az öntanúsítás teljesebb, célratörőbb vitacikkeiktől, perirataitól csak az különbözteti meg, hogy ezekben még ürügyet sem keres, alkalomra sem vár, egyszerűen csak elmélkedni kezd az emberekről, akik hinni tudnak abban, ami számára hihetetlen. Elszigeteltségét higgadt, ámuló fölényre, kényelmes meditációvá stilizálja, s így tűnődik, ehhez a színlelt fölényhez hangolja érveit, s ezzel fel is frissíti a különben monoton gondolatokat. Máskor képzelt helyzetek színjátékára hangolja az ismerős mondandókat. Elképzeli például az ősember és a politikus találkozását, s párbeszédüket az utóbbi képmutatásának, romlottabb voltának példázatává kerekíti. (*Próza*. 1—4. Vö. uo. 61—65.) Kórházban lévén észreveszi, hogy egyik ápolónő karja szederjes. Fájdalomban vergődő betegek körme nyoma lehet — képzeli: Aztán eltűnődik: „vajjon ez a beteg nem marcangolhatja-e inkább egy széktáblát, vagy egy fadarabot? Aligha. Egy eleven lény fájdalmát csak úgy csillapíthatja, hogy egy másik eleven lényel közli tettleg.” De kinek adja tovább az ápolónő? — fűzi tovább a gondolatot. „Az ápolónő mosolyogva feleli, hogy nála a lánc véget ér. Ő arra való, hogy a fájdalmat levezesse a földre és ott mindörökké eltüntesse, mint az emberi test a villamosságot. Általa meg is semmisül a fájdalom. Csak ép nyoma marad ott meg a karján, ideig-óráig.” (Uo. 23.) Valóban ezt felelte? Költemény ez, a szó legszorosabb értelmében. Lírája, fejlődése, szerkezeti zártsága, megindító szépsége okán is az, de szűkebb értelemben is: valóság-magva aligha több a szederjes kéz emlékénél, s kifejtett alakja a részvét-filozófia révén megtermékenyített költői képzelet műve.

Az egészség, az üde természetesség és az élet-gazdagság folyton ajzott szomjúsága s az ennek gyökerén érett mérték különösen sűrűn ütközött glosszázni való tényekbe. A nyári vendéglőben vacsorázva észreveszi, hogy az egyik nő evés előtt gondosan kifesti a száját. „Miért oly visszataszító, nevetséges és undorító mindez nekem?” — ütődik meg a látványon, s a „miért” ezúttal nem szónoki kérdés, hanem egy szívós oknyomozás hajtóereje, amely végül ki is deríti a magyarázatot: „Annymira hasonlítanak egymáshoz, mint a kirakatok viaszbabú... Mindenütt ugyanez a jajvörös száj, az élet szeszélye és változatossága nélkül.” (Uo. 45.) A gyermekek láttán viszont épp ez a szeszély, a játékbafeledkezés, a váratlan váltások, a következetlenség ragadja meg, s lendíti izgalmasabb pályára, fontosabb ügyek érdekkörébe a játék látványából indult eszmétársítást: „Én legalább bámulom az ő következetlenségüket. Ezt tartom egyedül méltónak az emberhez, még hozzánk felnőttekhez, is. Csak azért olyan üdék a gyermekek, mert következtelenek. Csak azért boldogok.” (Uo. 300.) S ha valahol valami szépet lát, a gyönyörködés készsége és az esztéta öngazoló ingere egyszerre lép működésbe, hogy az esemény friss lüktetéssel s gon-

dolati jelentőséggel teljen meg. (Uo. 139—140.) A szép és a rút, a nyár és a tél, a hideg és a meleg az újságíró Kosztolányi számára is az élet létét érintő tényezők, s ő mindig az élet felelős képviselőjeként beszél róluk: a szeretet és gyűlölet érdekeltségével. Egy tizenkétéves leányról írja, akit a fürdőben lát: „Naponta gyönyörködöm benne, távolról, oly önzetlenül, mint egy erdőrészeleten. (...) Úgy bámulom őt, mint az örökké meg-megújuló természetet. Diákkoromban csak Aristotelest csodáltam így a nagy tudásáért, mint most Pannikát csodálom, mert van és él.” (Uo. 139.) Egy lappal odább meg Eszterről, a pompás magyar szépségről ír még nagyobb elragadtatással, s mellette mindjárt az irigy, csúnya és utálatos Miciről — utálattal. (Uo. 140.; 141. Vö. Uo. 102.) Mint látjuk, nemcsak az érdekeltség szoros itt, de az írói világnézet két ellentétes tartománya: a gyönyörű és a kiábrándító is közelebb van egymáshoz, mint a költő elsőrendű műfajaiban.

Ez is olyan sajátság, amely az újságíró Kosztolányi létezését nagyban megkönnyítette. Az újságolvasó nem igen érti, s biztos, hogy unja az olyan írásokat, amelyek folyton az élet kietlenségét és reménytelenségét bizonygatják. A szépíró Kosztolányi sem ezzel a meggyőződéssel hatott, hanem azzal, hogy legkiábrándultabb műveiben is éreztetni tudta a veszteség tragikumában azt az egészséget, szépséget, testvériséget, aminek hiánya írásra indította. Az újságíró a maga röpke műfajaiban köznapibb dialektikára kényszerült: jó és rossz, szép és csúnya az élet természetes menetének zajlása szerint, eleven változatossággal ötlük fel jegyzeteiben. A modern technika, amit a költő *butának* nevez, a gépész, akiről ezt írta: „nem az anyém a század rongy bohóca, / sem a felhőkbe zörgő bamba gépész” — az újságíró tollán valóságos rangjuk és mesterségük, szerepük értéke szerint kelnek életre. A világ nagy csodájának részeként és részeseiként. (*Bölcsőtől...* 241.; 264.; 268.; 374.; 409.; *Ember és világ.* 55—63.) S ugyanígy találja meg az adott társadalom másíthatatlanságát hirdető, individuális filozófia is a módosító, oldó ellenpéldákat. A sváb cselédlányok vasárnapi látványában a kollektivitás gyönyörű hatalmát fedezi fel: „Nagyon kisurak itt ezek a pesztonkák. Ha gazdasszonyuk szeme rebben, befelé sunyítanak a konyhába. Jaj annak, aki eltör egy ibriket. Mégis erősebbek őnála. Mindegyik sváb leány önmagában is egyesület, testület, szövetség. A mieink szegények, ott szédelegnek a járdán, akár mi, sátorlakók, gőgös-urason, külön-külön. Ők azonban együtt-együtt. Mindig együtt léleken. — Micsoda láncot fűznek, karjaikból. Eszterlánc? Acéllánc. Eleven forgalmi akadály. Megáll az utca. Megáll a villamos. Megállok én is, — És levezem előttük a kalapom, csodálkozva.” (*Próza.* 232.)

Így hívja elő egy jelentéktelen, majdnem mulatságos eset az apolitikusság gőgje mögül ama belátást is, hogy a jog és az illetékesség létfeltétele az emberségnek is. Annak ürügyén, hogy macskája elveszett, s hogy a környék szegényei lázas nyomozó buzgalma révén megkerült, vonja le ezt a konzekvenciát: „A szegény emberek dolgoznak, mint Isten titkosrendőrei, s mindent behálózó, hatalmas kémszervezetük bizonyára előbb-utóbb diadalt is arat. — Vajjon miért cselekszik ezt? Nem hiszem, hogy egy kismacska örvén szeretnének bizalmamba férkőzni. (...) Talán inkább arra van szükségük, hogy ők, akikkel senki se törődik, néha törődjenek másokkal is (...) Valami hivatást akarnak ezen a földön. Pártfogolni akarnak valamit. Ebben pedig szerények és kitartók. Sokszor eszembe jut, hogy érdemes volna rájuk nagyobb dolgot is bízni. Akkor talán jobb volna a világ sora, mint mostanában.” (Uo. 81.) — S amit a szépíró, ritka kivételtől eltekintve, rangján aluli naivságnak, hirdett: kétségbeesés és remény állandó párharcát, az újságíró — egy konkrét eset mesterien jellemzett tartalmán sugalmaként így kénytelen beismerni: „Lelkünkben állandóan kétségbeesés és remény vitatkozik. Ha csüggedtek vagyunk, akkor szívesen vesszük, ha egyik barátunk ugrik be a remény szerepébe s eladolja nekünk azt, amit már magunk se hiszünk. Ez legalább tehermentesít bennünket. — Mindnyájan ilyenek vagyunk? — Azt hiszem.” (Uo. 97.) Így teremti meg szemléletének pólusai közt az egészséges, friss áramlást. Érvényes ez a kötetekben kiadott írások többségére is, de leginkább mégis az *Alakok* rajzaira, melyeket sok újjal megszerzve 1934-ben *Bölcsőtől a koporsóig* címmel tett közzé. Az anyag tisztelete, a műfaj teremtő szándék s a részleteket egységgé alkotó szerkesztés

itt a legkövetkezetesebb. A posztumusz kötetek egy-egy darabja lehet frissebb, költőibb: a *Hajnali részegség* felé mutató *Narancsszínű felhő*, (*Ember és világ*. 262—264.) s a sváb cselédányok vasárnapi látványából támadt *Együtt, mindig együtt*, az ápolónő szederjes karja láttán kifejlő társítások; a déli zápor szenzációját megörökítő *Zápor* (*Próza*. 111—12.); a költő becses kutyájának pusztulását elbeszélő *Kedves* (Uo. 92—93.), és sok más ilyen alkalmi írás a szebb versekkel és jobb novellákkal is állja a versenyt, s egyúttal sejtethetik az újságíró számára megtáruuló anyag gazdagságát is: a dolgok, állatok, emberek s növények világának tartományait. „Milyen harmatfriss próza...! — írja Bóka László — Mennyi meglepő változata a szemléletnek, a szemlélő lélek hangulatainak! —” „Egy érzékeny szellem titkos naplójegyzetei az *Ákom-bákom*, a *Felebarátaim* pedig egy kitűnő regényíró vázlatkönyve. A kibuggyanó közlésvágy melege remeg hangjában. S minden mondanivalója mögött ott remeg a kérdés, amit csak az író, (...) aki az életre kérdez.” (*Válogatott tanulmányok*. 1966. 116.) Megvalósulásuk módszere más mint a verseké vagy a novellaké: eseményük valóságos, tartalmuk határozottabb, közvetlenebb; játék, kedély, szellemesség, érzelmesség kötetlenebbül érvényesül bennük, — de életközelség és természetesség dolgában ezért felül is múlják a szépíró sok kihegyezett, parádés teljesítményét.

Ezek a remekművek azonban jelentéktelen ötletek, rutinos reflexiók sokaságában elvegyülve rejtezkednek, s kiválasztásukat csak tüzetes elemző tanulmány végezhetné el meggyőzően. A *Bölcsőtől a koporsóig* azonban egészében is remekmű, s mint ilyen legilletékesebb példatára az újságíró adottságait kutató figyelemnek.

A szűkséget, amely létrehozta, természetesen egységének természetére is kihatott. Nagy Lajos regényszerűnek találta (*Író, könyv, olvasó*. 1959. 413—419.), de bizonyára a fogalom egy tágasabb jelentése szerint, mert ha bizonyos összefűző tényezők fel is lelhetők a gyűjtemény darabjaiban, ezek nem működnek szoros szervezőelvként. Kötetbe szerkesztésük terve is későbbi keletű, s bizonyára az *Alakok* sikere, tehát 1929 után öltött szilárdabb formát. Tükrözi ezt a kötet szerkezete s az egyes részek értékkülönbsége is. Az újságírói érdek az *Alakok* egyes darabjaiban a legközvetlenebb és legfrissebb. Az egyes szakmák, foglalkozások képviselőit vonultatja itt fel az író, a bábát, a sírásót, a szolgát, az úriasszonyt, a képviselőt, a kutyapécért, a szemetest, az ékszerészt, a koldust, a grófot, a zsokét, a repülőt, a kintornást, az író, a handlét, a mérnököt és így tovább, az első kiadásban 45 portrét. (Az 1959-es kiadás eggyel megrövidítette, tizenöttel gyarapította az 1934-es kiadás e portré-csoportját.)

Az interjú látszata ezekben a legszorosabb, a tudósító, leíró mozzanatok a legváltozatosabbak, s egymásutánjuk folyamata a lapban két éven át 1926—27-ben majdnem töretlen. Letarolván a legérdekesebb eseteket, kimerítvén a legjobb lehetőségeket, huzamosabb szünet után 1930 végén kezdi el az emberi élet stációit példázó interjúkat az egy éves *Palikától* a száz éves *Pálig*, szám szerint tizet. S aztán e sorozat folytatásaképpen vonultatja fel az egyes nemzeteket képviselő alakokat: a franciát, németet, japánt, finnt stb., ismét csak tíz portrét, s ezután kerít sort a saját őseiből alkotott tablóra.

A foglalkozások körének bősége szembeötlő a többi kör hozadékához mérten. Jóllehet a legkésőbb írott családi rajzok művészileg talán a legszebbek, — de kapcsolatuk a többi portrétömbbel a leglazább is, az életkor-tanulmányok s a nemzeteket képviselő alakok többsége pedig szegényesebb is: számra is, tartalmukat illetően is, — ami arra vall, hogy a nagy bőséggel felfakadt forrás idők múltán apadni kezdett, s az újságíró élelmesség csak a szempont- és aspektusváltás szívós találékonyságával tudta folytatni jól bevált munkáját, és így sem ugyanazon a magas szinten.

Hogy Nagy Lajos és a gyűjtemény más kritikusai (Németh László: Im., Kovács László: *Erdélyi Helikon*. 1934. jan.; — *Literatúra*. 1929. aug. Szabó György. Im.) mégis egységesnek érezhették ezt a gyűjteményt, annak legfőbb oka, hogy Kosztolányi bármely oldalról közelíti is meg kizemelt alanyát, mindig az emberi létezés velejére kérdez. Arra, hogy miként érzi magát ezen a világon az egy éves, a tíz éves, s a többi korosztály képviselője az élet adott szintjének biológiai, szellemi adottságai közepette; miként érzi magát közöttünk, aki németként, orosz-

ként, törökként érkezett hozzánk s gyökeresedett meg nálunk; s milyen bajok és örömök, milyen vágyak és lehetőségek, milyen múlt és milyen jelen adatik egy embernek a különféle foglalkozások révén. Mintha az egylényegű létezését óhajtáná a bölcsőtől a koporsóig adódó változatai szerint, más-más metszetben prezentálni.

Ha egy író az élet legfontosabb eseményének a halált tartja, törvényszerű, hogy minden metszetén ennek jelei ütnek ki a legmarkánsabban. Észerevették ezt az egykorú bírálók is: „A költő minden optimizmusa mellett is ott marad a szájunk szélén egy keserű szájj: tiszavirágéletünk nagy értelmetlensége. Ebben a hangulatában az »Alakok« voltaképpen édestestvére a középkori Totentanz-oknak osztozik azoknak egész makaber groteskségében. (...) s „ezt a karakterét, ha lehet, még csak jobban aláhúzzák Molnár G. Pál briliáns rajzai.” (*Literatúra*. 1929. aug.) Túl is hangsúlyozzák — mondhatjuk —, mert a foglalkozások jellegzetességei és eseményei között a halál távlatára nem merülhet fel sűrűn és centrális jelentőséggel. Sokkal inkább az életkorok szerint készült portrékban, amelyekben az idő múlását, tehát a vég közelségét jelezni a műfaj parancsai szerint adódó lehetőség. „Torkot szorító — írja Szabó György —, az író halálának körülményeit ismerve még inkább az, e komoly következetesség, ahogy alakjai pulzusát méri és fogait számolja, ráncaikat kutatja, ahogy folyton láthatatlan ellenfelét keresi; anélkül, hogy rátalálhatna, de akinek keze nyomát lépten-nyomon felfedezni kényszerül, aki — tudva-tudja — előbb-utóbb mégis csak előtűnik majd és győztes lesz, anélkül, hogy vívni lehetne vele.” (I. m. 29. Vö. Nagy Lajos: I. m. 415.)

Ahogy az élet a halál felé lejt, úgy képződik egy jóval töredékesebb, de az egész könyvön végigvonuló motívum a társadalmi leromlás tényeinek hangsúlyozásából is. Legközvetlenebbül a foglalkozások képviselőiről írott arcképekben ölt formát ez a tendencia. Szavaikból lehangoló kórkép áll össze, itt-ott lázító jegyekkel. Utóbbira leginkább a tanár portréja kínál példát; akinek szegénységét s helyzetének ebből eredő méltatlanságát a megbecsülés és a nyílt együttérzés keserűségével tárja fel Kosztolányi. Különböző alakjainak panaszos vagy egykedvű válaszaira hangolja a társadalmi nyomorúság tényeit. A bába elmondja, hogy az utcán szülnék, a kardalosnő, hogy szűkösen él, nincs pénze férjhez menni, a kalauz, hogy diplomás orvosok, jogászok és tanárok is akadnak kollégái közt, az asztalos, hogy a gyárral nem bírja a versenyt, a szemetes, hogy a szemét megsoványodott; a sofőr, hogy 2000 kartársának nincs állása; a telefonos kisasszony, hogy durvák a telefonálók; a mérnök, hogy napszámosként is dolgoznak mérnökök. A szolgának a koldusnak egész élete maga a panasz. A mentő az inséget, a munkanélküliséget is említi az öngyilkosságok okai közt; a gyógyszerész a gyógyszerfogyasztás színvonalát tartja alacsonynak, és a morfinizmust erősödőnek; a cigányprímás a dzsessz előretörését s a muzikus-cigányok egyre sanyarúbb helyzetét kesergi; a kintornás a kintornásokét (őt a gramofon nyomorítja meg), a handlé, hogy nincs mit vennie, mert az emberek a rongyot is elhasználják; a pék, hogy a kenyeret koldulók között jól öltözött emberek is akadnak.

Mindez joggal minősíthető tudatos és humánus érdekű társadalombírálatnak, s ebben a szerepében a legsürgetőbb korparancsnak felel meg az újságíró Kosztolányi, — de attól ezúttal is óvakodik, hogy a gazdasági-társadalmi nyomorúság tényeit élesen és pontosan körülhatárolt, politikai jellegű okokból eredeztesse. Noha az idézett mozzanatok éle valóban a nagy gazdasági válság felé sodródó társadalomra céloz (Szabó György: i. m.), a panaszok érvénye tágasabb: a kor egészét érinti. „Borzadjatok össze, mint én és jusson eszetekbe hogy itt a jelent példázák, azt a korszakot, melynél nem volt se szellemtelenebb, se butább, se embertelenebb. Ez a huszadik század szobra.” (*Próza*. 241.) Egy várőr-jelmezbe bújtatott, mozi-reklámmá degradált ember láttán fakad ki ilyen Kosztolányi, máskor a hajdan otthonos, kultúrált kávéházak lezülése láttán (Uo. 250.), de bírálata mindig ilyen általánosító. *Azt a benyomást kelti így, mintha nem is a társadalom szerkezetében, hanem a kor megfoghatatlan jellegében volna a hiba.* Hiszen nemcsak a szegények panaszkodnak, pontosabban szólva ők is, a gazdagok is a háború előtti időkhöz képest érzik sivárabbnak, rosszabbnak a jelent, s nemcsak az anyagi leromlás miatt. A cukrász azt sajnálja, hogy a nők nem esznek annyi édességet, mint régen; a primadonna a közönség „elvárása-

it" érzi terhesnek; a kalauzt az sérti, hogy az utasok leparasztozzák; a táncmester a barbár táncokkal elégedetlen; a grófnő a grófokról alkotott képet tartja sekélyesnek; az újságárusnak 1913-ban volt a legnagyobb fogása; a pincérnek is akkoriban, a diplomata rosszalja, hogy szer-tartásossága magasabb értelmét nem ismerik, a gyorsíró is az obstrukciós időkben volt elemében, a rendőr pedig 1919 szeptemberében, ő is régen tehát. A tőzsdés is most jutott csődbe, s ma már a mulatózók se törnek tükröt, se nagybőgőt. „Nincsenek többé gavallérok”. És virtus sincs. Annál kevésbé, mert az alakok, akiket az író bemutat, virtusra nem is igen hajlandók. Egy bezárt, levegőtlen, távlattalan világ statisztái ők, akiknek a főszereplőkhöz semmi közük. Terük sincs arra, hogy ilyen kapcsolatra szert tehessenek. Igaza van Szabó Györgynek, amikor azt írja, hogy az élet mélyebb értelmét kereső kérdésekre ezek a figurák nem adhattak érdemes választ (I.m. 41.), de nem azért, mert a középosztályból valók, hanem azért, mert a sebzett és elszigetelt költő sivárság-érzete, szomorú hitetlensége, s az ennek gyökerén nőtt nosztalgikus műltszemlélet ilyen figurákban talált rá a maga érdekeire.

Törvényszerű fejleménye ennek, hogy a nyomorúság súlyos és kevésbé súlyos tényei összemossódnak s a társadalombírálat többször cél nélküli lamentálással hígul. Ott is, ahol a legtöményebb mívoltában szólal meg a szegénység: a koldus, szolga, a szemetes vagy a handlé panaszában, sőt itt igazán, mert ezek már mélyen alatta vannak annak a szintnek, ahol a társadalom igazi emberi lehetőségei még kicsikarhatók. S ahol ennek igazi gátjai mérhetőek, magyarán: ahol a bajok jelentőségskálája s ezen belül a romlás okai még elkülöníthetők: ahol a mélypont még a lesüllyedés dialektikáját is éreztetni tudja. Az ő szájukból hangzó panasznak nem lehet szociológiai jelentőséget tulajdonítani. A mérnök, a mentő, az asztalos szava nagyobb súllyal eshetne latba, őket viszont a társadalmi bajok okairól nem vallatja meg alaposan az író. A lehangoló tényeket készséggel rögzíti, de az oknyomozás, szándékától s műfajának természetétől egyaránt idegen.

Műfajának természetétől azért, mert ezek a rövid, 100—150 sornyi portrék el sem bírják egyetlen szempont uralmát; monoton panaszkodássá szürkülnének. Kosztolányi azonban mindenkor tartotta magát ama meggyőződéshez, hogy „Bizony, minden módszer jogosult, kivéve az unalmast” (*Ábécé*. 140.), de talán sehol nem kellett az unalomtól megkímélő hatásokért annyira megküzdenie, mint ezekben a parányi remekművekben, s hogy e hatások között a szociális problematikát jelző mozzanatoknak végül is milyen szerep juthat, csak akkor mérhető igazán, ha a módszer egész fogás-skáláját áttekintettük.

Interjúkról lévén szó, a titok nyitját keresve mindenekelőtt az anyag varázsára kellene gondolnunk: a riporteri látás szűzi hamvasságára, a dolgok póre közelségére. Rögzíthető, hogy ilyen dottságokkal ezek az írások nemigen dicsekedhetnek. Amennyiben mégis, akkor sem az anyag gazdagsága adja erejüket. Különös, hogy nem is a foglalkozásokat képviselő alakok, hanem inkább az életrajzi portrék rajzában tüzetesebb a tárgyi oldal, s objektívebb, pontosabb maga a kép. Az arc, a természet sajátságait a fényképezés, a látélet egzaktságával rögzíti, az életkori sajátságokat a biológus tudásával. „Izmos, zömök férfi — írja a negyvenévesről — kissé hizásra hajló. Álla alatt lágy toka. Szőke haját oldalit fésüli. Ráncok az orrtő körül. A homlok is redős. *Leginkább az arcbőrén venni észre, hogy régóta használják.* Olykor sötétbarna árnyékok futnak át rajta. Hét arany foga van. Ha édességet eszik, sajog a foga, mert zománca fön, a fognyak körül lassan kopik. Az idén kapott szemüveget, de csak olvasásnál használja. Földioptriás messzelátó. Feltűnő az orr hosszúsága. *Mindannyian piszén* születünk a világra s orrunk évről évre nő, nyúlik, husosodik. Self made man.” Ebben a leírásban a közvetlen élmény, a látvány szolgáltatja az anyagot, s az életkorportré többi darabjában is hasonló bőséggel és tárgyilagossággal jutalmaz a megfigyelés. A tízévesről közli, hogy „Fölfelé fésült diákhaja, vékony karocskája, veréb-melle részvétet kelt bennem.” A százevesről: „Föléje hajlok. Alig lélegzik. Attól félek, hogy meghal, minek előtte beszéltem volna vele. Sürgősen fölkeltem. Szemének lefittyenő húsa gyulladtbordó. *Arca: aszu füge. Füle: tőpörtő. Karja: karó. Combja: piszkafa. Lábkörmet: sárgás ásványok, őskori kővületek. Bajusza nem egészen ősz.*”

Ilyen tehát a tárgyiaság legközvetlenebb, legobjektivebb rétege, bár az általunk kiemelt mondatokban a klinikai tényközlést már föllazítja, s a kedély villódzó színeivel futja be a riporter személyessége, s a százévesről közölt rövid metaforák gépies kopogása is érezteti a groteszk látvánnyal való szembesülés sajátos izgalmát. Az anyag azonban itt még elsősorban saját tartalmával hat, a közlést az érzéki közelség táplálja. A *Bölcsőtől a koporsóig* darabjainak többségében azonban másfajta tudás ölt alakot. Nem az előttünk szerzett, hanem a *hozott tudás*. Nagy Lajos ki is számította, hogy egyik beszélgetés le se folyhatott annyi idő alatt, amennyit Kosztolányi közöl, s Németh László is ál-interjúknak nevezi e rajzokat. S valóban, még a riporter anyagszerzést leggazdagabban példázó életkor-portrékban is az otthoni készíltetés anyaga, a műveltségnek az alkalmi vállalkozásban hasznosítható kamrája nyílik ki s dúsítja fel az interjút. Az ötvenévestől búcsúzva így tágul ki a látóhorizontja: „Negyednapos messzelátó. Ahogy a szeme messzelát, emlékezete is annál élesebb, mennél távolabbra tekint. Ifjúság ez? Már nem. Öregség? Még nem. Élettanilag itt kezdődik a hanyatlás. A szövetek rostjai sorvadnak, a bőr rugalmassága kisebbedik, az erek keményednek, a vérnyomás emelkedik, a csigolyaszalagok lazulnak, minnek folytán a következő évtizedig a gerinc kissé görnyedni fog, a termet is alacsonyabb lesz, körülbelül négy centiméterrel, a testsúly is csökken, körülbelül négy kilóval. Ő tehát a fiatalság és öregség határán ballag, azon a lejtőn, mely lassan ereszkedik le a völgybe, ahol még sok árnyas fásor, sok bújócskázó ösvény várja őt, minek előtte az út végére ér.” Ebben a jellemzésben szinte minden elem a költő élettani műveltségének tárházából való, s ugyanilyen készséggel szólal meg ez a tudás, amikor a fiatalabbakról és az öregebbekről beszél. Nemcsak az érlökések számát tudja, hanem azt is, hogy milyen paradicsomi a csecsemő nyugalma, s milyen az öregek szorongása. A nyolcvanéves pl. aki „most az öregség izgalmi állapotában van — Stadium excitacionis —, amikor a lélek még nem bír alkalmazkodni a test csökkent képességeihez. Mindenkire gyanakszik. Ajtóit retesszel, kulccsal, kallantýúval zárhatja. Ablakaira szőnyegeteket aggat a léghuzam ellen.” Az életkor rajza ezúttal a pszichológia felől jut gazdagító jegyekhez. A negyvenévesről szólva, annak jó egyensúlyát magyarázván, a történelem felől gazdagítja a kép vonatkozásrendszerét. „Sok ifjúkori idegbaj a negyvenedik év határmegyéjén gyógyul meg. Aztán ez a nemzedék még a béke ágyában született, a bőség aranyaplaná alatt rugdalózott huszonhat esztendő koráig. Akkor az emberi társadalom még nem recsegett, az életnek volt formája, célja...” — Az irigy és gonosz nyolcvanéves ürügyén a téma morális vetületét rajzolja ki: „Milyen szemérmetlen és mohó. Aki sokáig marad a földön az olyan közönségessé válik, mint a föld. Miért is beszélnek »jóságos« aggastyánról? Az aggastyán lehet bölcs, lehet agyafúrt is, de nem jóságos. Ahhoz hit kell és erő. A fiatal ember a jóságos.” A százévesről szólva elgondolja, hogy más élőlények meddig élnek. Tudja, hogy a hattyú és a teknősbéka háromszáz évig él, s hogy a Wellington-fa háromezer év után is új ágakat hajt. „Nekünk embereknek kurtára szabták életünket. Körülbelül egy színvonalon vagyunk a számmal, melynek korhatára a századik esztendő.” Tudja, hogy Cicero mit tartott az öregségről, hogy a százéves születésekor még gyertyával világítottak, s Anatole France még világra se jött.

S ugyanígy van ez a foglalkozásokat képviselő portréknál is. Tudja, hogy milyen a fényképész világhelyzete; hogy mennyi Budapest összes szemete, s ebből mennyi jut egy főre; tudja, hogy milyen halálnemeket választanak az öngyilkosok; milyen habonák fűződnek az egyes drágakövekhez; hogy Szókratésznek is bába volt az anyja; hogy hány koldus és hány rikkancs működik Budapesten, s hány kiló a legsúlyosabb zsoké. Mindezt már alanyaitól tudja meg a riporter, ami a mozigépész vagy a fényképész esetében még hihető is, de a szemetes statisztikai, az ékszerész szakma-történeti produkciója esetében már kétséges. S nagyon valószínű, hogy a diplomata magvas fejtegetése a mai élet kicentizett gépiességéről, az ügyvédé arról, hogy az emberi gonoszságnak csak a technikája változik, a grófnő berzenkedése az osztályszempontok szerint való általánosítás ellen, az ékszerésznek a drágakövek csodatékony erejét magyarázó okfejtése, voltaképpen az író ajándékozó kedve, pontosabban szólva: a párbeszéd érdeke, a riport hitele végett hangzanak a modellek szájából.

És ezzel el is jutottunk a helyszínen rögzített s a hozott tudás elkülönítésének valódi értelméhez. Az utóbbi egyes rétegeit is azért választottuk szét, hogy kitűnjön: maga az anyag is hány forrásból, a költő műveltségének mennyi szférájából való, s következőképpen, hogy ezekbe a szigorúan körülhatárolt: tárgyhoz kötött és terjedelemben szabott interjúkba a világgép gazdagsága hogy tud beáramlani. Az öregség és gonoszság kapcsolatáról, a negyvenéves egyensúlyának történelmi okairól szólva a világgép jól ismert gócaira, a görögös életideálra s a múlt iránti nosztalgiára ismerhettünk; a hangversenyrendező, a primadonna, a házasságközvetítő rajzában a természetes emberi értékekre ránövő gépiesség s a költő ingerült bírálata az interjú irányító tényező; a képviselő és az úriasszony rajzában ugyancsak a már ismert ellenszenv. S ezzel csak a szemlélet állandóbb és fontosabb tartalmaira emlékeztetünk, a világgép egész gazdagságának alkalomszerűen előhívott, spontán könnyedséggel a rajzba elegyül, nem tipizálható elemei számba se vehetők.

Az anyag rétegei felől mindössze csak azt jelezhetjük, hogy a teljes világgép a szűkös forma ellenére is szóhoz tud jutni. Bizonyára a modell megnevezésétől is ezért tartózkodik következetesen. Nem köti magát egy megnevezett személyhez, mert nem akarja, hogy az illető szakmáról való mondandóinak közlésében a modell korlátozza. Szívesen rögzíti az egyéni jegyeket is: hogy az orosz Jekaterina szőke és félnék, pontosan leírja a finn Pekka külsejét, akár előbb a negyvenévesét s a többiekét. Leírja a környezetet, ahol modelljeivel találkozik, a találkozás sajátos körülményeit. Kérdései révén bevilágít a kikérdezett ember múltjába, többször sorsából is megsejtet valamit, s élénk, gyors vázlatokat ad egy-egy gesztusról, mozzanatról, mely a személyes közelség riport-hitelét tudja éreztetni. De sohasem merül el az egyéni szálak bogozásában. „Az oszlopfők főemberei ezek az alakok. Derékon felül egyének és mint ilyenek nyúlnak ki az épületből, — írja róluk Németh László — derékon alul azonban összefolynak a foglalkozással, amelyet jelentenek.” (I.m. 321.) Így biztosítja ebben a jellegzetesen újságírói műfajban a szépíró jelenlétét. Látvány, szituáció, egyéni vonások, szerzett és hozott tudás, a költői világgép tartalmi, a személyiség alap-ügyei, melyeknek beáramlása révén nemcsak változatosakká, színesekké, de távlatosakká, sugallatosakká, az emberi lét sajátos közegben nyilvánuló példáivá: ember-tanulmányokká jelentékenyülnek ezek a portrék. A jobbak feltétlenül. S többségük ilyen.

Feltűnhetett, hogy az eddigiek során jobbra inkább az író direkt közléseiből: leírásaiból, reflexióiból vettük a példákat. Pedig az interjú lelke mégis csak a beszélgetés lenne. Csakhogy eddig elsősorban a riporter *anyagának* rétegeit taglaltuk, s bizony, e tekintetben a párbeszéddek jóval szegényesebbek. Még akkor is, ha a költő modelljeinek ajándékozott tudását is a párbeszéddek javára írjuk. — Pedig ezek a párbeszéddek mégiscsak fontos részei a portréknak, s ha anyaguk szegénysége ellenére is azok, annak titkát az írói módszerben kell keresnünk. Figyelmeztetnek erre az idevágó, már idézett tanulmányok is, mondván: azért ilyen frissek, valóságosak s poetikusak ezek a portrék, mert Kosztolányi egyéniségének varázsa ragyog bennük.

Az egyéniség varázsa! Bravúros tehetség! Ki ne érezne valóságos hatalmát e portrék olvasásakor? Ennek mechanizmusához kellene, amennyire tőlünk telik, valamiként közelférni, mert enélkül a beáramló sokrétű anyag életre keltésének titka is megfajított maradna. S csak így fejthető meg az a rejtély is, hogy a hozott anyag, sőt az anyag-szegénység ellenére is ennyire eleven, magvas és érdekes tud lenni egy-egy ilyen rajz.

E rejtély okai között első helyen a *különösséget* kell említenünk. Annál inkább, mert e műfajban, mely a foglalkozások és életkorok rajzában a tipikus jegyek hangsúlyozására törekszik, a különös előállítása korántsem olyan magától értődő, mint novella vagy regény esetében. Külön-külön olvasva csak az érdekesség természetes varázsát észleli az ember, de ha tüzetesen figyel, s rendszerezi a hatóelemeket, észreveszi, milyen szívós és leleményes Kosztolányi az érdekes, a furcsa, az egzotikus, a regényes, a nem köznapi jegyek felfedezésében.

Kezére járt ebben maga az anyag is: a foglalkozással járó sajátos szemlélet, a szakzsargon furcsa jegyeinek éles kinagyítása. „Vannak olyanok, — mondja a képviselő — akiket felülről nyomnak. Engemet alulról hozott fel polgártársaim megtisztelő bizalma, szeretete, törhetetlen

ragaszkodása." Ahogy itt a kincstári dagályosság a foglalkozást is jellemezni óhajtja, ugyanígy jellemzi a rikkancsot s közönségét is az ilyen válasz: előbb el kell olvasni az újságot, „Hogy megtudjam, mit lehet szenzációzni: a kuncsaftnak bedumálni. Mindennap aktuális mókákat eszelek ki. A pestiek szeretik a link dumát. Különbözik nem megy a bolt.” S a jellemzés mellett mindkét esetben az idegen céhbéli észjárásának egzotikumát is érezheti az olvasó. Mikor a szaknyelv már a külön-zsargon riktó zsúfoltságával jelenik meg, akkor az író maga is hátrább lép s maga is élvezi a nyelv eredetiségét, sőt tolmáccsa szegődve avatja be élménye izgalmaiba a közönséges olvasót. „Jó lenne: — mondja a modellt képviselő cigánylány — még fotográfiám sincs. Pedig pingáltak engem feketének, sárgának, lilának, mindennek. Nagyon muris volt. Kamelos volt belém mindenki. — Kamelos cigányul: szerelmes” Az asztalos mesterség idegen szavait hallva, történeti magyarázatra készítő kérdéssel beszélgeti a mestert. A szemétkes keresgélők riasztó jelenségére úgy kerít sort, hogy rácsap a szemetes beszédében felöltő furcsa szóra: *guberálók*. „Kik a guberálók?” kérdi, s így bomlik ki a nyelvi egzotikum felől a nyomor valósága.

Ritkább, de a költőiség szempontjából hatékonyabb regényesítése a hétköznapi realitásnak az a módszer, amikor a laikus kíváncsiságával tájékozódik a technika őserdejében: egy telefonközpontban vagy gyárban. A célirányosan működő mechanizmust ilyenkor egy-egy szembeötölő mozzanatra szegeződve, lépésről lépésre közelíti meg. „Miért lobog ez a lámpa? — Valaki idegeskedik. Rázza a villát — *Ha nem volnék itt, azt hinném, hogy én vagyok az.* — És ez miért ég folytonosan? Elromlott a készüléke...” „— Mi ez — kérdezi a mérnöktől — Kalapács. — Mit csinál? Kalapácsot. — A kalapács kalapácsot, a motor motort. — Fűzi hozzá az író. — Őszenmez.” S odébb újra valami furcsa, sőt félelmetes látványra kell figyelnie: „Mi mászik a fejünk fölött? — A daru. Huszonöt tonnát emel. — *Mint egy prehistorikus masztagon, mely föltámadt.*” S ezzel a mitologizáló leírással nemcsak megnő s felfokozódik a köznapi dolgok jelentősége, de nagy távolságokat átfogó kapcsolat is támad az ősi és a modern, az élő és a gépies, a mesés és a hétköznapi között. Ahogy a költő a kétezerhatszáz fokos, aranyosan folyó, sziporkázó vas látványa felett a maga harminchétfokos állati melegére gondol, ez a viszonyítás a létezés-formák irtatlan szélességének borzongató tudásával tölti fel a köznapi látványt, akár előbb a masztagon-kép az idő mélységének sejtelmével. A beszélgetésekben jobbára a költő kommentárjai, reflexiói végzik ezt a kerettágitó, vonatkozást teremtő funkciót, de mindig az anyag természetéhez igazodó kérdés révén, a konkrét tények ürügyén lódul meg ez a távlatteremtő lendület. Folyamatosabban persze, inkább a kezdő és zárórészekben működik, ahol a modell korlátai nem akadályozzák.

Így létesül szinte költői látomás a szemétkes hegyszeréből, iszonyú élő-világából a *Szemetes* záró szakaszában, s a *Telefonos kisasszony* portréjának zárótételében.

Szándékos a „szakasz” és „tétel” megjelölés, mert a szembesülés izgalma úgy áthatja itt a tényeket, hogy sorolásukban egy magasabb szenvedély költői mámorát érzi az olvasó. A telefonközpont rajzában a technika boszorkányos csodájának átérzését, a szemétkes képsorának telhetetlen és pontos tárgyiasságában a minden dolgok szemétkes romlásának tudata borzong és ittasul. Borzong a kimondás, a szembesülés bátorsága, a ronda anyag tündöklő életrekelése: a művészi győzelem okán. S ittasul attól, hogy a talminak vélt emberi, társadalmi nyüzsgést és optimizmust ebből a perspektívából tudja a költő látni. A szemétkes rajzában győzelmes tárgyiasságával igazolt valósága felől s mégis a jólismert „csillagközi” pozícióból: „Mindent lelek, ami csak elképzelhető, pezsgős-üveget, törött hőmérőt, vak és sánta játékbabát, kilincset, műfogot, egy oldalt valami meséskönyvből, karácsonyi versikéket, töltőtoll-kupakot, női arcképet kettétépvé, lábtörő pokrócot, gyógyszeres üveget, egy levelet, melynek gyűrt szeletkáján ezt olvasni: *Jöjj, édes Jenőké, szerdán várlak. Szinte fönséges állni a mulandóság vulkánjai ilyen magasán, ezen a szemétkes talpazaton, a piszok hegyormán s Budapest felé nézni, integetni kitért karrai, bizonyos kárörömmel, hogy minden elmúlik.*”

Visszatérve a párbeszéd részek érdekességének kérdéséhez, itt a *mitologizáló felidézés* szomszédságában kíván említés a szakma, a foglalkozás *babonás* vonatkozásaira irányuló figyelem, s a *szenzációk* iránti érdeklődés. A babát tüzetesen kikérdezi a szüléssel s az újszülötttel kapcsola-

tos hiedelmekről, a szemetestől megtudjuk, hogy rajtuk nem fog a betegség, az ékszerész a drágaköveknek tulajdonított varázshatásokról ad részletes tájékoztatót, a gyógyszerészen a varázslók utódját kérdezteti, s leginkább a szakma őskoráról, amikor még a babona és az alkímia szolgálólánya volt. S a mai ügyfelek közül is elsősorban a morfinisták érdeklík. Hasonló élelmességgel talál rá más szakmákban is az öngyilkosság, a szerencsétlenség eseteire. Róluk kérdezi legtúzetesebben a mentőt, de beszél erről a mérnökkel s a matrózzal való interjúban is. S ha ilyen természetű szennációt nem kínál a modell, valami *kriminális esetre* majdnem mindnyájan emlékeznek. A bábát egyszer az újszülött elemésztésére akarták rávenni, a szemetes látott is halott csecsemőt. A szemétnben. A tűzoltó ott volt a Párizsi Színház égésénél, ahol „Tizenheten ugrottak le a mentőponyvába (...) Egy leány (...) fekete selyemszoknyában. Úgy ugrott a negyedik emeletről, mint egy angyal és ordított közben. Rosszul ugrott...” A petróleumgyár égése volt mégis iszonyúbb, mert ott „Nyolc munkás főtt meg a forró olajban. Sohasem felejttem el őket.” Egy véres késelésre az erdész is emlékszik, a fényképész a fényképekkel való szembesülés apró tragédiáira, az úszómester néhány különös vízbefulladás emlékével szolgál, a könyvtáros egy őrült olvasóról beszél, s még a gyorsíró is tud egy nevezetes lopásról, amit szakmája révén követtek el: így „gyorsírták el” egy Shakespeare-kortárs drámájának szövegét.

Az érdekességet célzó dúsitás módszerének van aztán egy eléggé szokványos, de elnyúhetetlen eszköze: a *híres, nevezetes vagy hírhedt alakokkal való kapcsolat felidézése*. A pincérnek Ferenc József volt a leghíresebb vendége, aki lerchenfeldi dialektusban rendelte a konyakot. De volt találkozásá Ady Endrével is. A zsoké sok gróffal érintkezett; s tudja, hogy mikor kezdtek el jegyezni a lovak „góthai almanachját”. Az úszómester szintén beszámol hercegi tanítványairól, s azokról is, akik híres bajnokok lettek. A szakáccsal Lucullusról vált szót, s a főzés-kultúra más korszakairól, iskoláiról. A grófnővel arról, hogyan viselte Khuen-Héderváry hálóingén is az aranygyapjas rendet. A gyorsírótól megtudjuk, hogy az első magyar gyorsíróversenyen Kossuth Lajos diktálta a szöveget, s hogy Arany János a Taylor rendszert ismerte, s hogy a mai nagyok közül Shaw ír gyorsírással. Az újságárus Tisza István gavallériájára emlékszik és Nyárai Tóni szegénységére. A tűzoltót babonából Jászai Mari is megcsókolta. Az elődeit kereső diplomatának módja van Caesart és Talleyrand-t említeni, a gyorsírónak — a gyorsbeszédű szónokok között — Kun Bélát, miután előbb már Könyves Kálmánig vezette vissza szakmája múltját. A gyógyszerész Nero Császár orvosát említi varázsló-elődei között. Az ékszerész minden drágakövéhez valami híresség neve kapcsolódik. A nyomdász Mikszáth és sok neves író közeli ismerőse, a mozigépész tudja, hogy kik a legnépszerűbb filmszínészek, a hangverseny-rendező pedig, hogy kik kapják a legmagasabb gázsit.

Látnivaló, hogy ezekben a válaszokban már nemcsak önmaga miatt kelt érdeklődést valamely híres személyiség, hanem azért is, mert az illető modell életének vagy a szakma történetének is valamilyen nevezetes eseményét idézi fel. S ilyenek szaporítása végett nem muszáj a híres személyekkel kapcsolatos vonatkozásokra szorítkozni, bár legkönnyebben és legszerveesebben ezek révén emelhető a világszennációk övezetébe a szakma és képviselője. Szűrkébb, de mindennütt kiaknázható lehetőségeket kínálnak a kivételes vonzalmakra s a *határesetekre* vonatkozó kérdések. Ki a legkönnyebb s a legnehezebb zsoké; a kertésznek melyik virága a legbecesebb; s ki a leggazdagabb koldus? A sűgó mit szeret leginkább sűgni; mely időszakban hallanak legtöbben, kít nyírt először a borbély; melyik sütemény fogy a legjobban; melyeik a legrangosabb autómárka; hogy kezdődött az úszómester pályája; táncban melyik nép a legtehetségesebb; hol sütik a legjobb kenyeret; kik vezetnek a fényképészetben; a rendőr hol állt először poszton; melyik a legnagyobb drágakő; s melyik könyv tetszik a legjobban; hány éves volt a házasságközvetítő legidősebb ügyfele — és így tovább.

Az érdekesség-fürkésző figyelem élelmességére jellemző, hogy ott is horgonyt vet, ahol a szennációt a közhiedelem már elkoptatta. Ilyenkor a köztudatban extrémnek tudott jelenségről deríti ki, hogy nem is olyan, amilyennek vélik. A kardaloseről, hogy élete szürke, s viselkedése azt példázza, hogy manapság csak a színpadok körül lehet egy kis természetességre bukkanni.

A primadonnáról, hogy nem bohém, hanem takarékos, vallásos s a közvélemény elvárásait kezserves önfegyelem és robotos igyekezet árán tudja betölteni. Az ibolyáról, hogy nem is olyan szerény, az árvácskáról, hogy nem is olyan árva; a bécsi szeletről, hogy Bécsben nem is ismerik. A grófnőről kiderül, hogy ő is csak ember, a magyar arisztokratákról, hogy nem adnak annyit a külsőségekre, mint a szabadelvűségükről híres franciák. Vitás azonban nem lehet, hogy ilyenkor is az a szándék vezeti, hogy *meglepőt* mondjon. Akár a realitás kinyomozása árán is — mondhatnók némi malíciával. Hogy tudatos volt-e vagy sem ez a szándék, nem túl fontos, de jelenlétének állandósága mellett igen árulkodóan érvel egy spontán elszólás a gyógyszerész rajzának elején: „Bármennyire sajnálom, ezúttal nem mondhatok semmi meglepőt. A patikus olyan, mint ahogy színpadjainkon látni.”

A hatáskeltés eszközeinek ez a „leleplezése” mégse tévesszen meg senkit. Hasonlókat könnyű ugyan kieszelni, de az újságíró attól még nem lesz művész, s az írás se remekmű. Remekművé elsősorban attól lesz, hogy az ilyen szenzációra vadászó kérdések és válaszok a szépírói alakrajz éles és pontos részletei, a szakmára vonatkozó alapos ismeretek szomszédságában, azokkal elegyülve, természetes és eleven változatosságot létesítve szerepelnek az interjúban. És ilyen összefüggésekben nyerik el értelmüket a szegénységre, a nyomorúságra, a kor romlás-tenenciára vonatkozó mozzanatok is. Ami különben monoton panaszként hatna, így az érdekességek szomszédságában csak a súlyt növeli, a tarka szenzációknak ad sötét árnyékolást, mélyebb dimenziót a műnek.

És a reflexiók! A reflexiók is, amelyek révén a költő egész világképének tartalmai e parányi műfajban is jelen lehetnek, legtöbbször az előbb felsorolt kérdések ürügyén, a válaszokhoz kapcsolódva, azok intenciójára juthatnak szóhoz. Ha a borbély arról beszél, hogy a szakáll és a barkó eltűnőben van, merész fordulattal ilyen konzekvenciához jut az író: „*Veszedelmes jelenség. Minden istennek, minden nagy fejedelemnek szakálla volt. Ez a kor úgy látszik, nem tiszteli a tekintélyeket.*” — Szimpla furcsaság, amit a fényképész említ, hogy ügyfelei nem akarnak önmagukhoz hasonlítani, de kitűnő alkalom arra, hogy a költő a bovaryzmus mindenkiben élő ősi ösztönéről, a valóság megmásmításának óhajáról a párbeszéd eleven izgalmaival telített elmélkedést rögtönözzen. Az ékszeréstől megkérdi, hogy drágakövekben melyik a leggazdagabb s a legszegényebb világrész? Kiderül, hogy Európa a legszegényebb. Mit kezdhet e válasszal a határesetekre irányítható kérdéseket patentként kezelő újságíró? Keveset. Kosztolányiban az európai kultúra válságáról zajló viták egész szövevénye mozdul meg, s nyomban rá is talál arra a szükséztudásában is beszédes reflexióra, amely révén ezt a tudást éreztetni képes: „— És Európa? — Az a legszegényebb. — *A mi szomorú világrészünk nem tud álmodni ilyen forró és tündökletet.*”

Megismételhetjük, hogy az újságíró-élelmesség fogásainak ez a felgazdagítása színesekké, változatosakká, távlatosakká, sugallatosakká: az emberi lét apró példázataivá avatja ezeket az interjúkat. Ennek köszönhető, hogy a modell szűkös horizontja, noha korlátozza az író, ugyanakkor ingerli, ösztönzi, sarkallja is, hogy a korlátok ellenére is egyetemes érvényű és személyes érdekű jelentésekre váltsa az anyaghoz kötött beszélgetést. A személyesség szóhoz juttatásának sok példáját láthattuk eddig is; de szándékosan mellőztük azokat, amelyeket egyszerűen *irodalmi vonatkozások* címszóval lehetne megjelölnünk. Egyszerűsítés ez, mert metaforák, analógiák; öntanúsító gesztusok és kedély-villanások sokarcú jelenségsora rejlik mögötte.

Azt már az újságíró témagazdagsága és szemléletének alkalmassága kapcsán is említettük, hogy esztétikája tartalmait Kosztolányi a *Pesti Hírlap* napi jegyzeteiben is előadta. Olykor egy éppen nem irodalmi jelenség sugallatára, (*Próza.* 45.; 174.), máskor és legtöbbször köznapi indíték nélkül is, közvetlen tündődés, monológyszerű érvelés formájában. (Uo. 64.; 165—167., 184.; 172.) De bárhonmát indult is, bonyolult és nehézkes okfejtésekbe sohasem merült. Mindig egyszerű és közvetlen, olykor fesztelenül játékos is. Elmeséli például a precizitásáról híres pénztáros esetét, aki miután állását veszítette, frással kísérletezett. Elbeszéléseket írt, de ezek belefűltek a lelkiismeretes részletezésbe, s hiába próbálkozott riportokkal, azok sem sikerültek. Hiába

volt művelt és jó ízlésű, be kellett látni, hogy „aki ennyire becsületes és ennyire mentes minden szélhámasságtól, pénztárosnak épp annyira nem alkalmas, mint írónak s az a meggyőződés érelődött meg bennem, hogy még erre a földre se való és leghelyesebben tenné, ha meghalna. — Ezt néhány évvel ezelőtt, némi habozás után, meg is tette szegény.” Nem kétséges, hogy a helyesléssel előadott eset a becstelenségnek kedvező kort is minősíti: keserű fintor itt a helyeslés..., — de az bizonyára komolyan gondolja az író, hogy költés nélkül jól alkotni nem lehet. A *Pesti Hírlap* avatottabb olvasói jól értették ezt a többrétű példázatot; az avatatlanabbak sejtették a mélyebb értelmet, s ha nem, akkor is el kellett gondolkodniuk a furcsa történeten, az író pedig élvezhette, akár Esti Kornél, hogy játékos fesztelenséggel válthatja a szórakoztatás nyelvére a szakma vére menő és tudakosságra kényszerítő kérdéseit. (Jellemző, hogy több ilyen elmélkedését *Esti Kornél gondolatai* címmel tette közzé.) Élvezhette az önigazolás ily könnyen adódó és veszélyek nélkül kiaknázható alkalmait, de még jobban a kérdések és a fórum, az ügy és a hangvétel jelleg- és jelentőségkülönbségét áthidaló önkifejezés bravúráját. Az „irodalmi író” jelenlétét a nem irodalmi közegben. Van ebben valami ártatlan kajánság és mutatványosi furfang (a „mutatványos szellemének ragyogása”-ról Nagy Lajos is beszél épp a *Bölcsőtől a koporsóig* bírálatában. I.m. 418.), s ez az a forrás, melytől a *Bölcsőtől a koporsóig* portréi és a *Zsvajgó természet* miniatűrjei a legtöbb fényt, a legmeglepőbb vonatkozásait nyerik. Az egy-éves gyerekekben rejlő ember csodáját így érzékelteti: „Fogjunk kezét embertárs. Jaj, mennyire ember vagy már. Zúgó tölgy egy magban, könyv gyémántkiadásban, a legpompásabb rózsás-fehér bőrbe kötve, regény első oldala, melynek csak első bekezdéseit olvashatom, nem sejtve a folytatást és a végét. Ennél a kép-fejlesztésnél jól megfigyelhető a váltás — a makkról a könyvre — bátor, sőt bizarr szeszélye, s aztán a termékenyebbnek bizonyuló kép kiaknázásának mohósága és a költői ösztön üde életrevalósága, mely a máshol nagyon is bizonyosnak tudott s szinte dogmatikusan bizonyított „vég”-et ezúttal rejtelmesnek vallja, híven a kép logikájához s a vállalkozás kezdetének izgalmához.

Minthogy a humor egyik legkézenfekvőbb forrása az egymástól idegen dolgok összeházasítása, egymásra vetítése, érthető, ha szűkre szabott terében Kosztolányi is nagy kedvvel aknázza ki ezt a lehetőséget. Ha a muzsikus cigány megsértődik a vendég lanyha figyelme láttán, az író a művészi sikertelenség nagy problémájának nyelvén tűnődik tovább: „A tetszést kergeti, mint minden művész. Ha nincs mindjárt sikere, akkor gőgösen — kacérul a banda felé fordul, cifrázza, a maga multságára, tánclelésben ide-oda tipeg, füttyül a világra. Milyen nagyszerű is lehet művésznek lenni, de mégis dilettánsnak, minden éjszakát átmulatni, elhededülni ezt a rongyos életet. Mennyire megértem őt.” A művészetről való meditálás — noha író és modelljének távol-sága nyilvánvaló — itt még elég természetesen adódik a szakma jellegéből, így a társításnak csak az alján vibrál megértés és ártatlan lesajnálás költői disszonanciája, s az igazi művészmagatartás gyötrelmes nehézségének tudata s a jólismert kiábrándultság is ott lüktet, ráhangolódik itt a cigányészjárásra. — Máskor — épp az egymásbajátszott életkörök távolisága miatt — szimplább, de multságosabb is az átvetítés. Például a *Cukrász* esetében, ahol a kuncsaftok ízlésváltozásaiban stíluskorszakok jegyeit véli felfedezni az író: „A krém hódít, a krémmel töltött cukrok, a szerecsenfánk, mindenekelőtt a krémes, melyből naponta csak mi ezernégy száz darabot adunk el. — *Neoromanticizmus*.” És sorra jönnek az expresszionizmusnak, a klasszicizmusnak s a rokokónak megfelelő süteményfélék is. — Nyílt kajánság juthat szóhoz, mikor a házasságközvetítő feleit leíró tudományát figyelve, közbeveti, hogy ő is ilyesmivel foglalkozik, vagy amikor az úszómestertől megkérdezi, hogy tud-e úszni, s a mester megütöközése láttán a kritikust említi, aki sohasé írt drámát, de a másét azért tudhatja bírálni. S hogy példája meggyőzőbb legyen, történetet is sző közbe arról, hogy a tojásevő is minősítheti a tojást, noha maga nem tud tojni. Példájaként annak is, hogy olykor egymásból sarjadva, tréfa, vicc és anekdota is szerephez jut ezekben a portrékban. Jelen esetben nem is egymást fokozva, hanem egymásra váratlanul rácáfolva, hiszen mikor a kritikust példáját említi, még azt hisszük, ellene farag élcet, a beiktatott anekdota azonban a kritikust igazolja.

A szellemi bújócska meglepetéseivel így tartja eleven hullámlásban a nem sokat ígérő párbeszédet. Villanásnyi összetetések, átvetítések szinte mindenikben találhatóak. Példa a mosónővel való párbeszéd: „Nézem a szobát. — Mit szeretne? Mit szeret? — *Félreérti s megindító egyszerűséggel* — a zsebkendőket. — Á, a zsebkendőket. Miért? — Nincs szebb, mint egy zsebkendő. — *Valóságos lírikus, aki a kis műfajt kedveli.*” S mikor kiderül, hogy a lepedőket viszont nem szereti, a már üzemelő analógia ismét megszólal: „*Ez már a nagy műfaj, az epika, a regény.*” — Kérdésére, hogy mit olvas, a handlé azt válaszolja: „regényeket, de csak jobbakat.” Pl. Kurtz Mahlertől. Elbúcsúzván modelljétől, tünődését az író így fejezi be: „Ígaza van. Az élet irtózatos, szükségünk van egy kis felejtésre. Kurtz Mahler különben is az ő üzletágához tartozik. Nem antik, de legalább ócska.” — „Látott már kisebb törpét?” — kérdi a törpétől, s nyomban eszébe jut: „A kérdés tapintatlan. Nem is hallja meg mindjárt. Mintha egy költőtől azt kérdeznék, hogy látott-e már nagyobb költőt.” — „Ahogy nincsenek nagy mai zeneszerzők — így a szakács — úgy nincsenek nagy alkotó szakácsnők sem.” — „Hogy ég el egy könyvtár?” Ezt a tűzoltótól kérdi. „— Hát, kérem, a könyvek csak füstölögnek, Nagyon bűdösek. — Nem szikráznak? — Nem. — Értem. — *Vajmi kevés könyvben van igazi szikra.*”

Ennél a nyílt kajánságot vagy — pl. a mosónő esetében — szomorú távolságot éreztető szeltemességnél sugallatosabbak, magvasabbak és érdekesebbek azok a megoldások, amikor nem a hasonlat, hanem a metafora szorosságával fejlik ki a rétegkeveredés. Amikor például a szakács kortörténeti szimbólumként tiszteli az étvágy fokát és természetét, de nem lép ki szakmája kereteiből, tehát komolyan veszi azt, amit mond. Vagy ahol így értékeli a rivális nációikat: „A németek kontárok, az olaszok pongyolák, az angolok nehézkesek.” A szakácsművészetet minősítik ezek a jelzők, de a jó hallású olvasó érzi, hogy magasabb munkakörből kerültek ide, s ezzel nemcsak a szakács nagyozását érzékeltetik, de — jelző és jelzett szó könnyed és szoros társítása révén — trefás népkarakterológiát is rögtönöznek s emellett a költői kép finom bizonytalanságát kölcsönzik a nem éppen imponderabilis tárgynak. Az asztalos még mélyebben szakmája közegében marad, amikor arról panaszkodik, hogy a gyár lezülleszti a kisipart, megöli azt, ami szép volt benne: a munka szeretetét, a passzióból végzett munka lehetőségét, — de a panasz lírájában ott van a célszerű szolgálattól iszonyodó homo aestheticus együttérzése is. S mikor pedig a mester arról beszél, hogy a lányozó, cigarettás, részeges segéd a tehetséges, és nem a „megbízható”, furcsa tapasztalatában bizonyára Esti Kornél sugallatának is része van. És idézni kell még ennek a portrénak a záró passzusát is, mert nemcsak azt példázza, hogy az emberi kultúra óriási tárháza milyen ajzottan áll résen, hogy a szürke anyagban költészetet gyűjson, hanem azt is, hogy ez a feлдúsítás milyen szerves, meglepetéseivel is mennyire adekvát: „Gyaluforgácsok borítják a földet, hullámos, lengő fűrtök, melyek a deszka göndör hájának rémlenek, a halott fa álmának a lombról. Valaha a gyermek Jézus a nevelő apjának, Szent Józsefnek ácsműhelyében szintén ilyen forgácsokat látott. Az az érzés, mely idejövét elfogott, most még inkább erőt vesz rajtam. Az asztalosban van valami bibliai. Vékony testével fakó arcával olyan, mintha deszkából volna összeróva, ideiglenesen, egy élet tartalmára. Belül azonban rejtetten, egy titkos fiókjában ott van a kincse: az egyszerűség és az alázat.”

Az asztalos iránti rokonszenv — „Jólesik szorongatnom ennek a szelíd mesterembernek a kezét” —, mely tételesen is megszólal, s még inkább a záró rész meghatott lírája, a portrék érdekességének még egy igen lényeges összetevőjére: az előadásban kifejeződő érzelmi viszony változatosságára is felhívja a figyelmet. Van, amikor, mint az előbb is, az együttlérző megbecsülés hatja át a párbeszédet s főleg a zárószakasz reflexióit. A családi portrékban meghatott gyengédséggel szelidíti meg az elnéző fölényt, kedves derével a legendás emlékeket. A szívszorító ebben az ötvényben sugaras-könnyes mesévé, poézissá szépül. Trefásan játékos hangulat uralja a gyorsíróról s a kertészről szóló portréit; keserű a tanárét, szomorú az őskeresét, a mosónőjét; ámulat rejlik a mérnök, a telefonos kisasszony objektív rajzában; ironia a házasságközvetítőében és a hangversenyrendezőében, szarkazmussal kelti életre a képviselőt, — s még a legobjektívebbnek tetsző darabokban is mindig van valami, ami a viszonyt érezteti. Többször — így a

szemetes, az úszómester, a rendőr, a tűzoltó vagy a kutyapecér esetében — éppen a szándékolt tény-tisztelet, a riporteri szerep komolyságában sejthető a színlelés játékos kedvtelése.

Legalább ennyi változatosság figyelhető meg a közlés dramaturgiájában is. A családi portrék voltaképpen emlékezőek. Sokszor emlékeznek a modellek is, vagy hosszabb történettel tartják ébren az érdeklődést, jellemezve egyúttal önmagukat, múltjukat, helyzetüket is. Az egyévesre friss örömmel köszönt az író, s az ünnepi beszédek vagy a levelek válasszal nem számoló rendjében, majd az anya segítségével rögtönöz párbeszédet. Az olással való találkozás előtt a népek sokféleségének értelméről elmélkedik; a franciával autóbuszon — sietős iramban — társalog. Az ügyvédnél szerepet alakítva a törvény embereként jelenik meg, s kiaknázza a szaknyelv humor lehetőségét. Az úriasszonyt a ternetőben látjuk, amint előbb apjának, aztán anyjának helyzetéről beszámol. Zaklatottan, jószándékú ferdítésekkel, lelkiismeretfurdalástól is üzve, meg a sietségtől is, hiszen várja a szeretője.

S mindaz, amit számbavettünk: az avatott, pontos leírások, az idéző erejű helyzet- és alakvázlatok, a különösség felfedezésének fogásai, a dúsitás forrásai, a lírai viszony és a közlés változatai a portrék zömében együtt, egymással spontánul és szervesen összeszővődve vesznek részt a sokat emlegetett művészi hatás előidőzésében. Jelenti ez azt is, hogy sem a filozófiai, sem az irodalmi vonatkozások nem nőnek rá az anyagra. Az esztéta-belterjesség monomániáitól mentesek ezek a darabok. A százféle alakban nyilvánuló élet s a szakmák jelmezében rejlő ember itt a fontos, s a kultúra távlatot, idők és terek felé szélesedő horizontot, a teljesség sejtelmét éreztető vonatkozás-szövevényt kölcsönöz a sajátos közegben formát öltő emberi jelentőségnek.

A „teljesség sejtelme” talán önmagában is jelzi, hogy az epikai teljesség ismerős adottságait nem igen lehet számon kérnünk ezeken az írásokon. Nem ilyen igénnyel születtek. Az alakok egymástól való teljes elszigeteltsége, az életszerű kapcsolat és folyamat hiánya ki is zárja az epikai teljesség lehetőségét. S ha létezne ilyen kapcsolat, kérdés: Kosztolányi ember- és világ-szemlélete eltűrt volna-e olyan regényt, amelyben ennyiféle ember egymással termékeny kapcsolatba léphet? Meddő képzelgés. Az tény, hogy e portrék sorozata akkor kezdődött el, amikor az utolsó teljes regény, az *Édes Anna* megjelent. Mégsem volna szerencsés bennük egy nagy epika töredékeit látnunk. Anyaguk — láttuk — ehhez nem elég gazdag, sebtiben lejegyzett s egy parányi hely betöltésére való. A nagy epika nagyobb élménytömbökből merít, s ilyen vagyonnal Kosztolányi négy regénye után már nemigen rendelkezett. S voltaképpen itt sem az anyag a fontosabb, hanem az emberről és világról sokat tudó író szellemének tüneményesen életmes találékonysága. Ennek érdeme, hogy az újságíró-kötelmek, a riporteri vállalkozások a műfaj-teremtés alkalmi lettek, hogy a jelentéktelen s nem is túl gazdag anyag remekművekké formálódott. Ha tehát a regényíró elnémulása s a *Mostoha* körüli kudarca és ezek az interjúk időben érintkeznek is, ebből nem következik a két jelenség szoros és okszerű összefüggése. Kosztolányiból voltaképpen mindig is hiányoztak a nagyepikához szükséges adottságok. Regényeit is novellisztikusan építette, s ahol a több szálon haladó cselekmény ezt megnehezítette, mint az *Aranyárányban*, ott nem is boldogul olyan hibátlan biztonsággal. Másrészt: mikor a regények sora befejeződik, a novellák világa rendkívül megtágul, s a mesélőkedv kilombosodik. Tehát az interjúkkal egyidőben epikája is új magaslatra ér, bizonyítván, hogy a *Bölcsőtől a koporsóig* darabjaiban nem valamely nagyobb és élőbb egész tört darabokra, hanem fordítva: riporteri valóság-darabok töltődtek fel a személyiség gazdagságával, s álltak össze olyan egésszé, amely az igazi epika határolt végtelenségével össze nem vethető ugyan, de — az életkorok, a nemzetek, az elődök s a foglalkozások szempontjai szerint létesült tömbök révén — négy metszetben s egy öntörvényű látás mindig érdekes színeiben nyújtják az adott világ képét. Statikus és elszigetelt s mégis eleven, lüktető képsor ez, melyet nemcsak a riporter szelleme tart össze, hanem a találkozás, a szembesülés, a beállítás s a felvétel meglepetéseiből képződő folyamat s a sajátos közeg mögül mindig kivilágító vagy kifejlő emberi lényeg is.

KOSZTOLÁNYI, LE JOURNALISTE

Dezső Kosztolányi était, de son propre aveu, un „homo aestheticus”, et il considérait comme indigne à un écrivain de servir des buts sociaux ou politiques. C'est donc une énigme que malgré tout cela, il a créé une série d'oeuvres excellentes, de plus des chefs-d'oeuvre, même en qualité de publiciste. Il a réussi à satisfaire aux normes de Pesti Hírlap, journal représentant le libéralisme d'après les exigences de la petite bourgeoisie, sans se trouver en opposition avec lui-même. Les rédacteurs du journal respectaient son indépendance, mais sa conception d'écrivain facilitait aussi pour lui la coopération. Ainsi c'était son scepticisme qui a arrondi l'arête des reconnaissances politiques, et c'était sa manière de voir esthétique qui cherchait en toute chose l'intérêt humain, la bizarrerie. De temps en temps, il fait des concessions politiques, mais en général il travaille à son aise, et dans ses écrits que nous connaissons des ses recueils intitulés *Alakok* (Figures) et *Bölcsőtől a koporsóig* (Du berceau jusqu'au cercueil), il a créé un genre original. Son secret réside en ce qu'il savait faire apparaître toute la complexité de sa personnalité dans le dessin de la figure qu'il a choisi avec l'attention éveillée et susceptible à tout du publiciste. C'est avec la combinaison gracieuse et inventive des sphères lointaines d'une vision du monde et de la nature du sujet choisi qu'il a créé l'intérêt indispensable dans le journalisme. Les bizarreries, les extrémités, les exceptions, les sensations, présentées avec l'habileté du journaliste, s'approfondissent en oeuvres d'art, en devenant les parties d'une enquête concernant le sentiment général de la société et de l'essence humaine.